

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 19, Issue 1, No.58, 2027, pp. 17-38

Received: 07/06/2026 Accepted: 27/07/2026

Analyzing the Types and Relationships of Different Domains of Resistance Literature Based on the Paradigmatic Model (The Literature of Struggle Model)

Naimeh Aghanouri *

Postdoctoral Researcher, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
n.aghanouri@yahoo.com

Hossein Aghahossaini

Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
h.aghahossaini@ltr.ui.ac.ir

Abstract

In recent decades, scholarship on resistance literature has expanded significantly, and numerous researchers have critically examined this field in order to clarify its nature and various dimensions. However, despite the abundance of studies and the establishment of a theoretical framework in this area, a systematic review of scholarly sources indicates that ambiguities still remain regarding its definition, conceptual boundaries, and its relationship to other literary genres and theoretical discourses. In a previous study, drawing on the paradigm criticism approach, a new model entitled the "literature of struggle" was proposed to redefine resistance literature; this model seeks to identify and resolve the existing ambiguities. Based on that paradigmatic redefinition, the present article applies the new model to the analysis of the internal branches of resistance literature. In general, this study seeks, through a descriptive-analytical method, to answer the question: "What are the relationships among the various branches of resistance literature?" Its significance lies in the fact that, by analyzing the relationships and principal branches within the paradigmatic model and by examining a network of overlapping relations, the boundaries of resistance literature can be more clearly elucidated. According to the findings, within this model, the literature of struggle is divided into several subgenres; these subgenres are conceptually distinct from one another, yet at the paradigmatic level they occupy a shared field. Within this framework, the relationship between the literature of struggle, on the one hand, and resistance literature and protest literature, on the other, is one of absolute generality and specificity, while the relationship between resistance literature and protest literature is one of partial overlap. By redrawing these relationships and branches, this model offers a more comprehensive and dynamic picture of resistance literature and expands its capacity for future studies.

Keywords: Resistance Literature, Protest Literature, Paradigmatic Model, Literature of Struggle.

*Corresponding author

Aghanouri, N. and Aghahossaini, H. (2027). Examining and Analyzing the Types and Relationships of Different Domains of Resistance Literature Based on the Paradigmatic Model (The Literature of Struggle Model). *Literary Arts*, 19(1), 17-38.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/liar.2026.149169.2599

Introduction

The understanding of any phenomenon or subject depends, to a large extent, on its precise definition—that is, a definition capable of revealing its various dimensions. Over the years, different scholars have proposed definitions of resistance literature, resulting in the formation of a relatively distinct theoretical or paradigmatic framework. In general, a paradigm refers to the overarching pattern of thought, theories, methods, and values on the basis of which the scholarly community operates during a given period in the history of research. The paradigm established in this field regards resistance literature as a socio-political, active, and committed literature concerned with confronting oppression, repression, and despotism. Yet despite the presentation of various viewpoints and the existence of such a paradigm, serious ambiguities and differences of opinion still persist in literary studies regarding the nature of resistance literature and various issues within this field, including the different types of resistance literature.

In light of this situation, the need is felt for a comprehensive and exclusive model—one capable, while identifying the crises within the field, of determining the position of resistance literature and its related branches, and thereby providing a precise definition of each domain within resistance literature. The "literature of struggle model" is a model derived from a paradigmatic critique of the existing definitions and analyses. In other words, the persistence of challenges and the ongoing efforts to resolve ambiguities in the field of resistance literature highlighted the necessity of a new approach, and the presentation of the "literature of struggle" model constitutes a response to this need.

The present study, however, seeks to explain the interrelations among the various branches of resistance literature on the basis of a new paradigmatic model entitled the "literature of struggle model"; in this respect, it is distinct from other studies in this field. On the basis of this paradigmatic model, the present study seeks to answer the following two research questions:

1. What are the relationships among the various branches of resistance literature?
2. What is protest literature, and what branches does it include?

Materials and Methods

The present study employs a descriptive-analytical method. Its significance lies in the fact that, through analyzing the relationships and principal branches within the paradigmatic model and examining a network of overlapping relations, it redefines the boundaries of resistance literature and paves the way for subsequent research on the study of concrete instances and the practical evaluation of these relationships.

Research Findings

In general, within the field of resistance literature, there are several principal groups of definitions: "foundational" definitions, "branch-oriented" definitions, "time-oriented" definitions, "criterion-oriented" definitions, and "action-oriented" definitions. Taken together, these definitions present a theoretical framework for resistance literature. However, within this framework, the relationship of resistance literature to war literature, protest literature, and similar fields is marked by various ambiguities. For example, resistance literature is at times regarded as the overarching category of protest literature, at times as a subcategory of it, and at other times as identical or synonymous with it. These ambiguities themselves underscore the necessity of critiquing the existing paradigm so that, through such critique and through identifying the crises that have complicated the research trajectory of resistance literature, a new model may be proposed for defining the various domains within this field.

Within this framework, the literature of struggle, which addresses the very principle of confrontation between two opposing sides, is situated at the apex of a hierarchical structure, one branch of which is resistance literature. This gives rise to a new model. According to this model:

a) Literature of Struggle

Literature of struggle is literature centered on the principle of confrontation and containing within itself an element of awakening. This literary domain comprises two main divisions: "inner literature of struggle" and "outer literature of struggle."

b) Resistance Literature

Resistance literature is a form of literature—sometimes transhistorical and transregional—situated under the broader category of literature of struggle. It is socio-political in foundation, committed, and affectively stimulating (i.e., possessing an element of motivation). Because certain conditions are aggressive or imposed, this literature seeks to preserve values, achievements, or beliefs, defend them, and advance its aims by means of specific components. The most important components of resistance literature are as follows: the representation of the identity of uprising and struggle and emphasis on values; the depiction of the enemy's crimes; the recounting of popular bravery and perseverance; the commemoration of fighters and innocent victims along the path of the event; direct or indirect invitation of the audience to steadfastness and patience and condemnation of passivity; instilling hope regarding the fruition of efforts; the belittling and denunciation of the enemy; and instruction and awareness-raising.

c) Subbranches or Types of Resistance Literature

Within the framework of the proposed paradigm, resistance literature, as a branch of literature of struggle, is divided into the following categories. It should be noted that in a previous study, explanations were offered regarding war literature and revolutionary literature within this model; in the present section, in order to complete the discussion, their definitions are also provided.

d) War or Defense Literature

War or defense literature is a form of literature situated under resistance literature, committed and awakening in relation to the issue of war, which motivates its audience to rise against the enemy or to preserve acquired values by foregrounding the components of resistance. Since the best-known works on war have emerged from colonial powers such as the United States and Britain, it is preferable, in reference to the literature of Iran's eight-year war or twelve-day war, to use the terms "Sacred Defense Literature" or "Imposed War Literature" so as to distinguish it from war poetry in the conventional sense of world literature.

e) Revolutionary Literature

Revolutionary literature is a form of literature situated under resistance literature, committed and awakening in relation to the issue of revolution, which—at the level of deep structure or surface structure—motivates its audience to rise against political disorder or to preserve acquired values by foregrounding the components of resistance. This branch of literature is divided into three categories: pre-revolutionary literature, during-the-revolution literature, and post-revolutionary literature.

f) Discursive Literature (Humanistic or Ideological Discourse Literature)

In this type of literature, the poet or writer moves beyond a narrowly political outlook confined to borders and cultures and approaches war, revolution (against oppression and despotism), oppression, and tyranny through a humanistic vision, itself also informed by the author's particular ideology. Such literature struggles against opposing ideologies belonging to any time or place and rises in defense of its own position—namely, its anti-oppression stance—independent of national or ethnic prejudice. This form of resistance literature generally does not defend its own beliefs directly; rather, by defending those who belong to the same struggle-oriented camp as the creator of the work, it displays its particular ideology. Thus, discursive resistance literature constitutes the point of connection among all free human beings who oppose oppression, bloodshed, and aggression; this type of literature is even transhistorical and transtemporal.

g) Hidden Resistance Literature

This type of literature, which generally emerges in the non-crisis conditions following war and revolution or during periods of repression—more broadly, under relatively calm positive or negative circumstances—does not openly proclaim opposition to dominant political policies and has neither the intention nor the capacity for revolution, rebellion, or the like, nor hope for a total transformation of conditions. Rather, because of a sense of danger regarding a certain matter, it engages in awakening; or it defends an idea or value that has come under attack, and in any case rises, at the level of meaning, in opposition to the other side. In addition to political resistance, such literature may also involve cultural or religious resistance, since culture and religion are inseparable elements of every society and belong to the sphere of social life; their destruction or deterioration is at times dependent upon the policies pursued by those in power.

h) Protest Literature and Its Branches

In this paradigmatic arrangement, protest literature is a part of literature of struggle that possesses a social or socio-political dimension and emerges in criticism of falsehoods and wrongs. Protest may manifest itself in different forms such as patriotism, libertarianism, and the pursuit of justice. Pure protest literature (*struggle-oriented protest literature*) differs from revolutionary protest literature (*resistance-oriented protest literature*).

In light of the above classifications and within the framework of this paradigmatic approach, another classification of literature of struggle may also be proposed: episodic literature and ongoing literature.

Discussion of Results and Conclusion

The relationships among the various branches of the literature of struggle may be understood as a composite relationship involving both discursive overlap and functional distinction.

a) The relationship of the literature of struggle to protest literature and resistance literature:

If the literature of struggle is regarded as the encompassing ground that includes both resistance literature and protest literature, the relationship among these categories may be described as one of absolute generality and specificity.

b) The relationship between resistance literature and protest literature:

Within this discursive field, the relationship between resistance literature and protest literature is one of partial overlap.

c) The relationship between revolutionary literature and protest literature:

According to the proposed framework, the relationship between these two types of literature is, in general, one of

partial overlap.

d) The relationship between war literature and protest literature:

With regard to war literature—particularly in cases where the war is imposed—there is a form of protest embedded within the work, for instance, protest against the enemy's crimes. However, since this protest appears only in some works of war literature, the relationship between the two should be considered one of partial overlap.

Moreover, if the subject of a work is war but the components of resistance are absent from it, the work is equivalent to a war poem and stands in a relationship of mutual exclusion to resistance literature.

e) The relationship of resistance literature and the literature of struggle to the literature of lamentation and regret:

Within the paradigmatic structure under discussion, the literature of lamentation, regret, and the like generally does not fall under the category of the literature of struggle. In other words, it stands in a relationship of mutual exclusion to both the literature of struggle and resistance literature.

By clarifying the relationship of each branch to the others, a more precise image of each category—especially resistance literature—can be formed. Such an image is also helpful in analyzing broader interrelations. Future studies will seek to address these relationships in greater detail and with greater scholarly precision.

Given the proposed classification of literary types, which divides works according to their purpose and mode of function into two main categories—**autonomous literature** and **committed literature**—the literature of struggle may generally be regarded as one of the branches of committed literature. Thus, the conclusion of the present article is a movement toward relational analysis in resistance literature studies; a direction that can make the path of future research clearer.

بررسی و تحلیل انواع و نسبت‌های حوزه‌های مختلف ادبیات پایداری بر مبنای الگوی پارادایمی (الگوی ادبیات مبارزه)

نعیمه آقانوری*، پژوهشگر پسادکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

n.aghanouri@yahoo.com

حسین آقاحسینی، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

h.aghahosaini@ltr.ui.ac.ir

چکیده

مطالعات ادبیات پایداری در دهه‌های اخیر گسترش چشمگیر داشته است و پژوهشگران فراوان این حوزه را نقد و بررسی کرده‌اند تا چستی و ابعاد مختلف ادب پایداری شناخته شود؛ ولی در عین کثرت مطالعات و استقرار چارچوبی نظری در این حوزه، بررسی نظام‌مند منابع علمی نشان می‌دهد همچنان ابهام‌هایی در تعریف، حدود مفهومی و نسبت آن با دیگر گونه‌های ادبی و گفتمان‌های نظری وجود دارد. در پژوهش پیشین، با بهره‌گیری از رویکرد نقد پارادایمی، الگویی جدید با عنوان الگوی «ادبیات مبارزه» برای بازتعریف ادبیات پایداری ارائه شد که می‌کوشد ابهام‌های موجود را شناسایی و برطرف کند. مقاله حاضر، بر مبنای بازتعریف پارادایمی یادشده، الگوی جدید را در تحلیل شاخه‌های درونی ادبیات پایداری به کار گرفته است. به‌طور کلی، این پژوهش درصدد است تا با روش توصیفی تحلیلی، به این پرسش پاسخ دهد: «نسبت‌ها میان شاخه‌های مختلف ادبیات پایداری چگونه است؟» و ضرورت آن از این نظر است که با تحلیل نسبت‌ها و شاخه‌های اصلی در الگوی پارادایمی و واکاوی شبکه‌ای از روابط هم‌پوشان، مرزهای ادبیات پایداری تبیین می‌شود. طبق نتایج، براساس الگو، ادبیات مبارزه به چند زیرگونه تقسیم می‌شود؛ زیرگونه‌هایی که از هم تمایز مفهومی دارند؛ اما در سطح پارادایمی در یک میدان مشترک هستند. در این جایگاه، نسبت ادبیات مبارزه با ادبیات پایداری و اعتراض، «عموم و خصوص مطلق» و نسبت ادبیات پایداری با ادبیات اعتراض، «عموم و خصوص من وجه» است. این الگو، با بازترسیم روابط و شاخه‌ها، تصویری جامع‌تر و پویاتر از ادب پایداری ارائه می‌دهد و ظرفیت آن را برای مطالعات آینده گسترش می‌بخشد.

کلید واژه‌ها: ادبیات پایداری، ادبیات اعتراض، الگوی پارادایمی، ادبیات مبارزه

* مسؤول مکاتبات

آقانوری، نعیمه و آقاحسینی، حسین. (۱۴۰۶). بررسی و تحلیل انواع و نسبت‌های حوزه‌های مختلف ادبیات پایداری بر مبنای الگوی پارادایمی (الگوی ادبیات مبارزه)، فنون ادبی، ۱۹ (۱)، ۱۷-۳۸.

۱- مقدمه

شناخت هر پدیده یا موضوع تا حدی زیاد به تعریف دقیق آن وابسته است؛ تعریفی که بتواند ساحت‌های مختلف موضوع را نمایان کند. از سال‌های پیش، پژوهشگران مختلف تعاریفی از ادبیات پایداری ارائه داده‌اند که سبب ایجاد چارچوبی نظری یا پارادایمی مشخص شده است. به‌طور کلی، پارادایم^۱ یعنی الگوی کلی تفکر، نظریه‌ها، روش‌ها و ارزش‌هایی که جامعه علمی در یک دوره از تاریخ پژوهش‌ها براساس آن کار می‌کند. پارادایم ایجادشده در این حوزه، ادبیات پایداری را ادبیاتی سیاسی - اجتماعی، کنش‌گر و متعهد نسبت به برطرف کردن ظلم و اختناق و استبداد می‌داند؛ اما با وجود ارائه دیدگاه‌های مختلف و وجود این پارادایم، همچنان در پژوهش‌های ادبی، درباره چستی ادب پایداری و مسائل مختلف این حوزه شامل انواع ادب پایداری، ابهامات و تفاوت دیدگاه‌های جدی وجود دارد. با توجه به این امر، نیاز به ارائه الگویی جامع و مانع احساس می‌شود؛ الگویی که در آن، ضمن شناخت بحران‌ها، جایگاه ادبیات پایداری و شاخه‌های مرتبط با آن مشخص شود و از این راه، تعریف دقیق از هر حوزه ادبی پایداری ارائه شود. «الگوی ادبیات مبارزه»، الگویی برآمده از نقد پارادایمی تعاریف و تحلیل‌های موجود است که پیش از شروع تحلیل نسبت‌ها، خلاصه‌وار معرفی خواهد شد.

۱-۱- بیان مسئله

در حوزه ادبیات پایداری، پژوهش‌های فراوان درباره ادبیات پایداری ارائه شده‌اند که درمجموع، پارادایمی مشخص را در این عرصه ایجاد کرده‌اند؛ پارادایمی که در طول سالیان و در قالب آن، پژوهشگران مختلف تلاش کرده‌اند به ابهاماتی از جمله ابهام در چستی این ادبیات پاسخ دهند؛ ولی برقراربودن این چالش و تداوم کوشش برای برطرف کردن ابهام، ضرورت رویکردی جدید را برجسته می‌کرد و ارائه الگوی «ادبیات مبارزه» پاسخی به این نیاز است. پژوهش حاضر می‌کوشد تا بر مبنای این الگوی پارادایمی، به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. نسبت‌ها میان شاخه‌های مختلف ادبیات پایداری کدام است؟

۲. ادبیات اعتراض چیست و چه شاخه‌هایی دارد؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

از سال‌های پیش، در شماری از پژوهش‌ها، به‌طور مستقل یا در حاشیه مباحث دیگر، نسبت ادبیات پایداری با حوزه‌های دیگر بررسی شده است. در این میان، مقاله «بررسی شعر ضد جنگ و نسبت آن با شعر دفاع مقدس» (داودی، ۱۳۹۰) و مقاله «پس از غبار» (شکارسری، ۱۳۸۳) (بررسی ادبیات و جنگ) از نمونه‌های مستقل به شمار می‌آیند که طبق چارچوب فکری موجود، نسبت‌ها را معرفی کرده‌اند؛ ولی پژوهش پیش رو کوشیده است تا طبق الگوی پارادایمی جدید با عنوان «الگوی ادبیات مبارزه»، ارتباطات میان شاخه‌های مختلف ادبیات پایداری را تبیین کند و از این نظر، از سایر پژوهش‌های این حوزه متمایز است.

۱-۳- روش و ضرورت پژوهش

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. ضرورت این پژوهش از آن نظر است که با تحلیل نسبت‌ها و شاخه‌های اصلی در الگوی پارادایمی و اکاوی شبکه‌ای از روابط هم‌پوشان، مرزهای ادبیات پایداری را بازتعریف می‌کند و راه را برای پژوهش‌های بعدی در زمینه مطالعه مصادیق و سنجش عملی این نسبت‌ها هموار می‌کند.

^۱ Paradigm

^۲ Crisis

۲- شاخه‌ها و نسبت‌های حوزه‌های ادبیات پایداری براساس الگوی ادبیات مبارزه

پیش از آغاز این مبحث، معرفی الگوی پارادایمی «ادبیات مبارزه» ضرورت دارد که در پژوهش پیشین به‌طور جامع بررسی شده است:

به‌طور کلی، در حوزه ادبیات پایداری، چند گروه اصلی تعاریف وجود دارند: تعاریف «پایه»، تعاریف «شاخه‌محور»، تعاریف «زمان‌محور»، تعاریف «شاخص‌محور» و تعاریف «کنش‌محور». مجموع این تعاریف چارچوبی نظری از ادبیات پایداری را معرفی می‌کند، اما در این چارچوب، نسبت ادبیات پایداری با ادبیات جنگ، ادبیات اعتراض و مانند آن با ابهامات مختلف مواجه است؛ به نحوی که برای مثال، گاه ادبیات پایداری رأس یا جزء ادبیات اعتراض شمرده می‌شود و گاه با آن یکی و مترادف است (پشتدار، ۱۳۸۹، ص. ۱۵۸). وجود همین ابهامات ضرورت نقد پارادایم موجود را برجسته می‌کند تا از طریق این نقد و شناخت بحران‌هایی که مسیر پژوهشی ادبیات پایداری را دچار چالش کرده‌اند، الگویی جدید برای تعریف حوزه‌های مختلف این بخش ارائه شود؛ الگویی که ضمن شناخت وجه مشترک انواع حوزه‌های مرتبط، رابطه آن‌ها با یکدیگر را نیز معرفی کند. در این جایگاه، ادبیات مبارزه که اصل برخورد میان دو طیف ماجرا را بررسی می‌کند، در رأس هرمی قرار دارد که یکی از شاخه‌های آن ادبیات پایداری است و همین امر الگویی جدید ارائه می‌دهد. طبق این الگو:

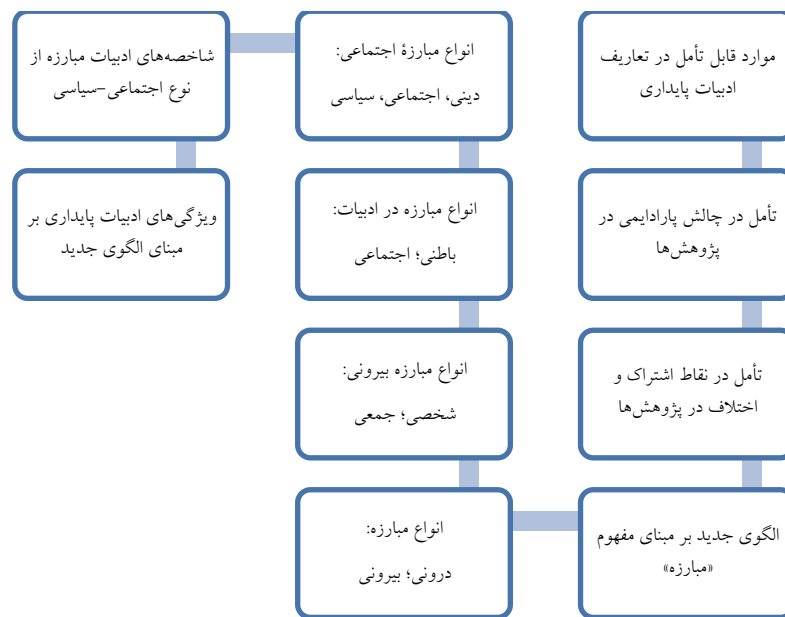
ادبیات مبارزه، ادبیاتی است متمرکز بر اصل برخورد که در خود عنصر بیدارگری دارد. این حوزه ادبی شامل دو بخش اصلی، یعنی «ادبیات مبارزه باطنی» و «ادبیات مبارزه بیرونی» است. شاخه باطنی بسیاری از آثار ادبیات عرفانی را شامل می‌شود و شاخه بیرونی دو بخش «اجتماعی» و «اجتماعی - سیاسی» دارد. این بخش، یعنی شاخه بیرونی، شامل ادبیات پایداری و اعتراض است. بر این مبنا و طبق این الگو:

ادبیات پایداری، ادبیاتی است (گاه فرازمانی و فرامکانی) ذیل ادبیات مبارزه، با مبنای اجتماعی - سیاسی، متعهد و محرک احساسات (دارای عنصر انگیزش) که به دلیل تهاجمی یا تحمیلی بودن بعضی از شرایط، سعی در حفظ ارزش‌ها، دستاوردها یا عقاید، دفاع از آنها و پیشبرد اهداف خویش به‌وسیله مؤلفه‌هایی خاص دارد. مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری عبارت‌اند از: نمایش هویت قیام و مبارزه و تکیه بر ارزش‌ها، توصیف جنایت‌های دشمن، بیان دلاوری‌ها و پایداری‌های مردمی، بزرگداشت مبارزان و مظلومان مسیر واقعه، دعوت مستقیم یا غیرمستقیم مخاطب به ایستادگی و صبر و نکوهش تقاعد، امیدبخشی درباره به ثمر رسیدن کوشش‌ها، تحقیر و تقبیح دشمن، آموزش و آگاه‌سازی.

ادبیات جنگ، ادبیاتی است ذیل ادبیات پایداری، متعهد و بیدارگر حول مسئله جنگ که با جلوه‌گرکردن مؤلفه‌های پایداری به مخاطب خود در راستای به پا خاستن علیه دشمن یا حفظ ارزش‌های به‌دست‌آمده انگیزه می‌بخشد.

ادبیات انقلاب، ادبیاتی است ذیل ادبیات پایداری، متعهد و بیدارگر حول مسئله انقلاب که در ژرف‌ساخت یا روساخت با جلوه‌گرکردن مؤلفه‌های پایداری به مخاطب خود در راستای به پا خاستن علیه نابسامانی‌های سیاسی یا حفظ ارزش‌های به‌دست‌آمده انگیزه می‌بخشد. این بخش از ادبیات به سه شاخه پیش از انقلاب، حین انقلاب و پس از انقلاب تقسیم می‌شود و هر بخش، از لحاظ روساخت و زیرساخت، شاخصه و کارکرد ویژه خود را دارد.

به‌طور کلی، روش رسیدن به این الگو که در پژوهشی دیگر به‌طور کامل نقد و بررسی درباره مراحل آن تا رسیدن به الگو و شاخه‌ها ارائه شده، مطابق شکل (۱) است.

شکل ۱. مسیر رسیدن به الگوی جدید در بازتعریف

در این پژوهش، براساس الگوی ادبیات مبارزه، انواع و نسبت‌ها در حوزه ادبیات پایداری تحلیل و بررسی و ادبیات اعتراض و شاخه‌های آن معرفی شده‌اند.

با توجه به آنچه درباره الگو بیان شد ادبیات پایداری نه صرفاً به‌مثابه یک گونه ادبی، به‌عنوان منظومه‌ای مفهومی قابل فهم است که با زیرشاخه‌های متعدد خود، در شبکه‌ای از نسبت‌ها با دیگر حوزه‌های ادبی و معرفتی شکل می‌گیرد. در این بخش، طبق این رویکرد، شاخه‌ها و ارتباط آنها با یکدیگر و با حوزه‌های مختلف معرفی شده‌اند.

۲-۱- زیرشاخه‌ها یا انواع ادبیات پایداری

در چارچوب پارادایم پیشنهادی، ادبیات پایداری ذیل ادبیات مبارزه، به شاخه‌های زیر تقسیم می‌شود. گفتنی است پیش‌تر در پژوهشی دیگر، درباره ادبیات جنگ و ادبیات انقلاب در این الگو توضیحاتی، ارائه و در این بخش، برای تکمیل مبحث، تعاریف آنها بیان شده است.

ادبیات جنگ یا دفاع، ادبیاتی است ذیل ادبیات پایداری، متعهد و بیدارگر حول مسئله جنگ که با جلوه‌گرکردن مؤلفه‌های پایداری به مخاطب خود در راستای به پا خاستن علیه دشمن یا حفظ ارزش‌های به‌دست‌آمده انگیزه می‌بخشد. با توجه به اینکه معروف‌ترین آثار با موضوع جنگ از کشورهایی استعمارگر همچون آمریکا و انگلیس هستند، بهتر است درباره ادبیات جنگ هشت‌ساله یا دوازده‌روزه ایران، از اصطلاح «ادبیات دفاع مقدس» یا «ادبیات جنگ تحمیلی» استفاده شود تا از شعر جنگ در معنای مصطلح ادبیات جهان متمایز باشد. نمونه‌ای از این شاخه در زیر آمده است:

آن شب که موشک آمد و ویران کرد/

مریم به خواب بود/

فردا فقط عروسک خونینش، برجای مانده بود/

مظلوم کوچکم ... (عبدالملکیان)

در این شعر، شاعر ضمن توصیف صحنه‌ای از جنگ، با نمایش مظلومیت طرف مورد هجوم واقع‌شده، احساسات مخاطب را برمی‌انگیزد. «جنگ، فرهنگ و گفتمان خاص خود را به همراه آورد. تأثیر این گفتمان و زبان در آثار ادبی، تازگی زبان را در پی داشت» (کرمی چمه و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۷۱). و این برانگیختن احساسات در ادبیات دفاع تا حدی زیاد مرهون واژه‌های انتخاب‌شده است.

ادبیات انقلاب، ادبیاتی است ذیل ادبیات پایداری، متعهد و بیدارگر حول مسئله انقلاب که در ژرف‌ساخت یا روساخت با جلوه‌گرکردن مؤلفه‌های پایداری به مخاطب خود در راستای به پا خاستن علیه نابسامانی‌های سیاسی یا حفظ ارزش‌های به‌دست‌آمده انگیزه می‌بخشد. این بخش از ادبیات به سه شاخه پیش از انقلاب (پیش‌انقلابی)، حین انقلاب و پس از انقلاب (پس‌انقلابی) تقسیم می‌شود و هر بخش، از لحاظ روساخت و زیرساخت، شاخصه و کارکرد ویژه خود را دارد. با توجه به مطالبی که بیان شد و براساس منطق درونی پارادایم، به نظر می‌رسد تعریف زمان‌محور ادبیات انقلاب^۱، اینکه ادب انقلاب را به‌طور کلی ادبیاتی بدانیم که پس از وقوع انقلاب پدید آمده است، چندان صحیح نیست؛ زیرا این نوع از ادبیات ممکن است قبل یا بعد از وقوع انقلاب در راستای بیدارگری پدید آید. از نمونه اشعار پیش‌انقلابی شعر زیر است:

همیشه دریا دریاست / همیشه دریا طوفان دارد /

بگو برای چه خاموشی؟! /

بگو جوان بودند / جوانه‌های برومند جنگل خاموش... /

بگو! برای چه می‌ترسی؟! (شفیعی کدکنی)

ادبیات گفتمانی^۲ (گفتمان انسانی یا ایدئولوژیکی): در چارچوب این بازتعریف پارادایمی، هم در ادبیات جنگ (ادبیات دفاع) و هم در ادبیات انقلاب، ممکن است گفتمان‌های انسانی ایدئولوژیکی وجود داشته باشد که به نظر می‌رسد می‌توان این دسته از آثار را نوع سوم ادبیات پایداری معرفی کرد. در این نوع از ادبیات، شاعر یا نویسنده فراتر از نگاه سیاسی محدود به مرزها و فرهنگ‌ها، با بینشی انسانی که برگرفته از ایدئولوژی خاص او نیز هست، به موضوع جنگ، انقلاب (علیه ظلم و استبداد)، ظلم و استبداد نگاه می‌کند و با ایدئولوژی‌های ضدّ، متعلق به هر زمان و مکانی، به مبارزه برمی‌خیزد و از موضع خود (موضع ظلم‌ستیزانه خود)، فارغ از تعصبات ملی و قومی، دفاع می‌کند؛ این نوع از پایداری عمدتاً به‌طور مستقیم از عقاید خویش دفاع نمی‌کند، بلکه با دفاع از آنانی که در گروه مبارزاتی پدیدآورنده اثر هستند، ایدئولوژی خاص خویش را به نمایش می‌گذارد. با چنین نگاه ارزش‌محوری است که برای مثال، بعضی از شاعران ایرانی، هم‌زمان با دفاع از آرمان‌های وطنی خود، از آرمان‌های قدس و سایر جریان‌های مظلوم یا مقاوم دفاع و از مبارزان هم‌فکر خود حمایت یا با آنها همدردی می‌کنند؛ چنانکه در میانه مبارزات دهه قبل بحرین، همدردی با «آیات القرمزی»، مبارز این کشور، در ایران جریان گرفت:

تردید حرام است، خودت می‌گفتی! / تقدیر به کام است، خودت می‌گفتی!

برخیز و قصیده‌ای بخوان، خواهر جان! / هنگام قیام است، خودت می‌گفتی!

(میلاذ عرفان‌پور)

و چنین اشعاری:

^۱ مثل این تعریف که «ادبیاتی که پس از انقلاب متولد شد و در این چند دهه صورت و معنای خویش را از مفاهیم و اصطلاحات برخاسته از آن کسب نمود، با عنوان ادبیات انقلاب شناخته و معرفی می‌شود» (براتی و نافلی، ۱۳۸۸، ص. ۳۳).

^۲ گفتمان در معنای «نظام‌های اعتقادی و ایدئولوژی‌ها» (ساسانی، ۱۳۸۴، ص. ۱۴۴).

یک جبهه‌ایم: «ایران»، «یمن»، «لبنان»
 یک سنگر: از «بیروت» تا «تهران»
 از «غزه» تا «بغداد» یک فریاد
 از «کربلا» تا «قدس» یک طوفان
 (محمد مهدی سیار)

فراتر از حمایت از هم‌فکران، این نوع از ادبیات با دیدی انسانی از همه کسانی دفاع می‌کند که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم دچار ظلم و استبداد طرف مقابل شده‌اند. به عبارت دیگر، چنین نگاهی برخاسته از دید انقلابی، یا فراتر از آن، برخاسته از دید انسانی و ظلم ستیز شاعر است؛ بنابراین، در برابر ایدئولوژی مخالف استکباری پایداری می‌کند. یکی از نمونه‌های این نوع از ادبیات شعر زیر است:

مرگ بر تازیانه‌ها / تازیانه‌های بی‌امان / به گرده‌های بی‌گناه بردگان /
 مرگ بر / مرگ ناگهانی صد هزار زندگی / در یکی دو ثانیه / با سقوط علم از آسمان /
 مرگ بر کشتن جوانه‌ها / مرگ بر انتشار سم در زلال رودخانه‌ها /
 مرگ بر سیم‌های خاردار و کشتزارهای بیم /
 مرگ بر گورهای دسته‌جمعی و بندهای انفرادی زمین /
 مرگ بر بریدن نفس / مرگ بر قفس / مرگ بر حقوق بی‌بشر... /
 مرگ بر قطع خنده‌های روشن علیرضا / مرگ بر گلوله‌ای که خط کشید روی خاطرات آرمیتا / یک کلام... مرگ بر آمریکا
 (محمد مهدی سیار)

بنابراین، ادبیات پایداری گفتمانی نقطه پیوند تمام انسان‌های آزاده‌ای است که با ظلم و خون‌ریزی و تهاجم مخالف هستند؛ این نوع از ادبیات حتی فراتاریخی و فرازمانی است و شاید به همین دلیل است که بولس سلامه، شاعر مسیحی، در وصف ظلم‌ستیزی و رشادت امام حسین (ع) و اصحابشان ملحمه‌ای می‌سراید و پژوهشگران ایرانی نیز آن را شرح داده‌اند (ر.ک: صابری و بیرجندی، ۱۳۸۹). جاستیس راسل^۱، شاعر انگلیسی، نیز شعری با عنوان «شهید کربلا»^۲ در وصف امام حسین (ع) سروده است که ابیاتی از آن نشان از گفتمان انسانی و پایداری بودن شعر دارد:

From age to age, on Virtue's age
 Shall live the deathless story
 His loss remain the Martyr's gain,
 His shame the Martyr's glory
 Till truth shall lie, and Honor die
 And time itself be hoary
 Arise Husain! Arise...³

با توجه به مطالب بالا، به نظر می‌رسد ادبیات پایداری گفتمانی نقطه اوج ادبیات پایداری، نقطه اتصال ادبیات پایداری کشورها و ملت‌های گوناگون به یکدیگر و یکی از حلقه‌های ارتباطی ادبیات پایداری ما با ادبیات دینی و عاشورایی است؛ تا جایی که گاه ادب عاشورایی در جایگاه ادبیات پایداری نقش ایفا کرده است و حتی جلوه‌های پایداری و عاشورایی در ادبیات در هم آمیخته‌اند:

¹ Justice A. D. Russell

² The Martyr of Karbala

³ دوره به دوره (زمان به زمان) در عصر تقوا و فضیلت؛ زنده‌باد آن داستان نامردنی (و فراموش‌ناشدنی و ازیادترفتنی). آنچه او (حسین ع) از دست داد، به عنوان افتخار آن شهید، جاوید خواهد ماند! و ستم‌دیدگی و اندوه او نیز، به‌سان عظمت و شکوه آن شهید، باقی خواهد ماند! تا آن زمان که حقیقت نابود گردد و شرافت بمیرد و روزگار، خود نیز پیر و کهن شود. برخیز ای حسین! برخیز...

به مختار گفتم چاره‌ای نمانده/ باید از دل سریال بیرون زد/

با اسب، با شمشیر، با قایق‌های تندرو و با شعر/ که جهان همین کوفه ست/

و عاشقان علی (ع) امشب/ بر پشت‌بام‌های زمین آتش روشن کرده‌اند... (علیرضا قزوه)

از این نظر، آثار این نوع از ادبیات پایداری از بهترین آثار پایداری هستند که قابلیت پژوهش با رویکرد تطبیقی را دارند. یکی از شاعران برتر ادب گفتمانی قیصر امین‌پور است. نوع نگاه وی به موضوع جنگ و انقلاب و ظلم و ستم سبب شده است زبان وی به زبان بسیاری از شاعران غیرایرانی مبارز شباهت یابد و شاید یکی از دلایل فراوانی پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های تطبیقی در این راستا (مقایسه شعر پایداری قیصر با شعر پایداری شاعران غیرایرانی) همین امر باشد؛ پژوهش‌هایی مانند پایان‌نامه «بررسی تطبیقی جلوه‌های پایداری در شعر محمود درویش و قیصر امین‌پور» (دربان، ۱۳۹۲) و مقاله «تحلیل تطبیقی درونمایه‌های مقاومت در اشعار سمیع القاسم، حسن حسینی و قیصر امین‌پور» (زارع برمی و همکاران، ۱۳۹۰). به عبارتی، می‌توان گفت برای شاعر و نویسنده با گفتمان انسانی تفاوت‌های ظاهری زبانی برمی‌خیزد و پدیدآورندگان آثار با چنین دیدی، با یکدیگر هم‌صدا و هم‌سخن می‌شوند.

ادبیات مقاومت پنهان^۱: این نوع از ادبیات که عمدتاً در وضعیت غیربحرانی پس از جنگ و انقلاب یا دوران اختناق (به‌طور کلی، در شرایط آرام مثبت یا منفی) پدید می‌آید، ندای مخالفت با سیاست‌های حاکم را سر نمی‌دهد و قصد یا توان انقلاب و شورش و مانند آن یا امید به تغییر کلی اوضاع را ندارد، بلکه به دلیل احساس خطر درباره امری بیدارگری می‌کند، یا از اندیشه و ارزشی که مورد حمله قرار گرفته است دفاع می‌کند و به هر ترتیب، در معنا با طرف مقابل به مقابله برمی‌خیزد. به عبارتی، ادبیات مقاومت پنهان در برابر وقوع لغزش‌ها یا از دست رفتن ارزش‌ها پایداری می‌کند و مؤلفه‌های پایداری را چنین ارائه می‌دهد که با تکیه بر ارزش‌های خودی، راه را از بی‌راه (راه طرف مقلبل) جدا می‌کند و در بطن و ژرف‌ساخت، با غیر مقابله می‌کند. ادبیات مقاومت پنهان تلاش می‌کند با هوشمندی برای مخاطب خاص خود مرزها را نمایان کند و بدون برانگیختن توجه طرف مقابل، با ضد ارزش‌ها و نابسامانی‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و مانند آن مقابله کند. توجه این نوع آثار عمدتاً به ژرف‌ساخت است و اگر در روساخت جلوه‌ای از مقاومت و مبارزه آشکار شود، معمولاً با ظرافت ادبی و با گزینش دقیق کلمات و جملات صورت می‌گیرد. تاریخ جهانگشا یکی از این آثار است که در آن، نویسنده با پیش گرفتن روش‌های مختلف، مانند گزینش هدفمند کلمات^۲، فضا سازی ادبی و مانند آن، با مغولان مقابله می‌کند. شناسایی این دسته از آثار نیازمند دقت در سطوح مختلف روساختی و ژرف‌ساختی کلام و توجه به جزء جزء کلام و در کنار هم قرار دادن قراین است؛ به همین دلیل، ممکن است اثری مصداق کامل ادبیات پایداری و نقطه اوج انگیزش و مقاومت باشد، اما به دلیل برنیانگیختن توجه خاص افراد به راحتی به حیات ادبی خویش ادامه دهد؛ حتی ممکن است اثری با ردای عرفان، تاریخ و مانند آن و با ادعای بی‌طرفی، در خط مقدم مبارزه با غیر قرار داشته باشد.

^۱ دوروزه در کتاب خود به مبحث «مبارزه‌های پنهانی» اشاره می‌کند؛ از دید او، «در برابر مبارزه‌های سیاسی باز در دموکراسی‌ها، مبارزه‌های پنهانی و مبارزه‌های زیرزمینی در نظام‌های اقتدارسالار وجود دارد» (دوروزه، ۱۳۶۹، ص. ۳۳۵). به گونه‌ای که طرف مبارز «تعارض‌های سیاسی خود را در پس تعارض‌های غیرسیاسی پنهان می‌کند که در برخی از زمینه‌ها مجاز شناخته شده است» (دوروزه، ۱۳۶۹، ص. ۳۳۵). وی به نقش ادبیات در این عرصه اشاره می‌کند و ادامه می‌دهد که این نوع، «مستورکردن هدف‌های سیاسی در زیر ظاهر هدف‌های غیرسیاسی است؛ زیرا مبارزه به خاطر هدف‌های سیاسی ممنوع است» (دوروزه، ۱۳۶۹، ص. ۳۳۶).

^۲ ر.ک: مقاله «نمادپردازی واژگانی مبارزه و پایداری در تاریخ جهانگشای جوبینی» (بزرگ بیگدلی و آقانوری، ۱۳۹۳).

چنین ادبیاتی، به غیر از پایداری سیاسی، ممکن است پایداری فرهنگی یا دینی نیز داشته باشد؛ فرهنگ و دین عناصر جدانشدنی هر جامعه هستند و در مقوله اجتماعیات قرار دارند که انهدام و لغزش آنها گاه به سیاست‌ورزی‌های حکام بستگی دارد. پایداری فرهنگی در زمان‌هایی خاص وجود دارد که در آنها فرهنگ ملتی به واسطه بی‌تدبیری بالادستان در معرض فراموشی و انهدام واقع شده باشد؛ در این جایگاه، نویسنده یا شاعر متعهد مبارز با شیوه‌های مختلف، عنصر فرهنگی در معرض فراموشی را یادآور می‌شود و سعی در جلوگیری از بی‌معناشدن آن در اذهان دارد؛ برای مثال، در زمان هجوم لغات و اصطلاحات زبان بیگانه به واسطه سیاست حاکم بر جامعه، از واژگان اصیل خودی در کلام استفاده می‌شود تا از فراموشی آنها جلوگیری شود. به نظر می‌رسد یکی از موارد این نوع، *شاهنامه فردوسی* است. در پایداری دینی، نویسنده یا شاعر متعهد با احساس خطر درباره کم‌رنگ‌شدن ارزش‌های دینی به سبب سیاست‌های زمامداران، سعی در پررنگ‌کردن عنصر دین در اذهان دارد؛ شاید نمونه چنین آثاری اشعار عاشورایی و دینی باشند که در دوران ممنوعیت هر گونه حرکت دینی (عاشورایی) در دوران حکومت رضاشاه پدید می‌آمدند که در ظاهر ادعای مخالفت سیاسی با حکام را نداشتند، اما در باطن با سیاست‌های حاکم مقابله می‌کردند. در آثار پایداری این دوره کم نیستند آثار مبارزان و آزادی‌خواهانی که مبارزه محسوس و نامحسوس سیاسی - ادبی خود را با نمادهای عاشورایی و دینی همراه کرده‌اند و در واقع، به دو نوع مبارزه توأمان (مبارزه سیاسی صرف و مبارزه دینی - سیاسی) روی آورده‌اند.^۱

در ادامه این بحث، فرضیه‌ای که با توجه به بعضی از قراین می‌توان داشت این است که نویسندگان کتبی تاریخی که در زمان پادشاهان جائز یا بی‌کفایت و امثالهم نوشته می‌شوند، در صورتی که قصد «منصفانه‌نویسی» داشته باشند، برای بیان بعضی از واقعیات مجبور به نوعی مبارزه یا پایداری در زمانی (مقاومت پنهان در زمانی) می‌شوند، سپس برای در امان ماندن خود و اثرشان به ادبیات روی می‌آورند و مطالب را در لفافه صنایع و فنون ادبی بیان می‌کنند؛^۲ شاید از همین نظر است که محمدرضا باطنی اعتقاد دارد هرچه روابط اجتماعی حساس‌تر باشد، افراد رفتار زبانی پیچیده‌تری از خود بروز می‌دهند که در این باره، تأمل در ساختار زبانی به‌ویژه واژه‌ها از اهمیتی ویژه برخوردار است (ر.ک: باطنی، ۱۳۷۴، ص. ۲۰۵). در این خصوص، توجه به آثاری همچون *تاریخ جهانگشای جونی، نقشه‌المصدر نسوی* (و حتی *تاریخ بیهقی*) و تأمل درباره چرایی ثقیل بودن کلام مبین بسیاری از مسائل است.

همچنین، درباره انگیزش در ادبیات مقاومت پنهان در زمانی باید گفت این آثار تا زمانی که پایداری‌شان معنادار است، یعنی در زمان اصلی خودشان که مسئله‌ای برای مقابله وجود دارد، عنصر انگیزش دارند و به همین دلیل است که برای مثال، بعضی از جریان‌های مبارزاتی با نوشته‌شدن *تاریخ جهانگشای جونی* و آثار مشابه آن شکل گرفتند. چنین آثاری در زمان خود عنصر انگیزشی قوی‌ای داشته‌اند، اما سطح انگیزش در چنین آثاری با خارج‌شدن از محدوده زمانی خاص و کم‌رنگ یا بی‌رنگ شدن مفهوم پایداری در آنها، افول می‌کند، اما نمی‌توان گفت از بین می‌رود؛ زیرا چنین آثاری همچنان به دلیل داشتن مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مبارزاتی و در نتیجه، قراردادن در ذیل ادبیات مبارزه، تحریک‌کننده احساسات هستند و در زمان‌های دیگر، بر احساسات مخاطبان تأثیر می‌گذارند؛ شاید به همین دلیل است که هنوز هم مخاطب با خواندن اثری مانند *تاریخ جهانگشا* نسبت به طرف مغول احساسی منفی و با خواندن کتابی مانند *تاریخ بیهقی* که می‌تواند از آثار در زمانی باشد (ر.ک: صحرایی و همکاران، ۱۳۹۰) (با وجود تعریف‌ها و تمجیدهای نویسنده) نسبت به کسانی مانند سلطان مسعود احساساتی نه‌چندان خوشایند پیدا می‌کند.

^۱ مقاله «بازخوانی سیاسی ادبیات معاصر ایران» (قرلسفلی، ۱۳۷۷) تا حدودی به موضوع ادب مقاومت پنهان اشاره کرده است.

^۲ به نظر می‌رسد ژرف‌ساختی‌شدن جلوه‌های پایداری یا استفاده از فنون مختلف ادبی در اثر (در حد مغلط‌شدن کلام) می‌تواند مصداقی از پایداری شخصی در آثار باشد؛ زیرا این شیوه‌ها، چنان‌که اشاره شد، سبب در امان ماندن پدیدآورنده و اثر از خطرات احتمالی می‌شوند.

این نکته را باید اضافه کرد که از دید پژوهشگران، به‌طور کلی، صور خیال نقشی مهم در مبارزات پنهان سیاسی دارند. علی‌اکبر امینی در کتاب خود بیان می‌کند: «... تداخل قدرت - زبان و نیز اهمیت زبان برای عالمان سیاست و سیاستمداران از بُعد دیگری نیز مورد توجه قرار گرفته است و آن رابطه صور خیال (استعاره و کنایه و مجاز...) با قدرت است... طبعاً بخشی از این مسأله، یعنی کاربست سمبولیسم، به زیبایی‌شناسی مربوط می‌شود... ولی بخشی از آن به فضای تاریخی و سیاسی جامعه برمی‌گردد که گویندگان و نویسندگان را بر آن می‌داشته است که از بیم سر به دامن صور خیال پناه ببرند» (امینی، ۱۳۸۱، ص. ۵۵).

گفتنی است سخنان دیوید ای. اپتر^۱ و چارلز اف. اندرین^۲ از نظراتی با این مبحث، یعنی اهمیت صور خیال در مبارزه، تطبیق دارد. آنها در قسمتی از کتاب خود در پاسخ به پرسش‌هایی همچون «باورهای سیاسی از کجا سرچشمه می‌گیرد؟» و «کدام یک از متغیرهای فرهنگی، ساختاری و رفتاری بر برداشت مخاطبان مختلف از باورهای سیاسی تأثیر می‌گذارند؟» (اپتر و اندرین، ۱۳۸۰، ص. ۴۱)، با اشاره به نظریه پردازان حوزه گفتمان و ترجیح آنان بر به‌کارگیری رویکرد تفسیری - کیفی که «بر ادراکات نقلی از آثار و نوشته‌ها و معانی آنها متمرکز است» (اپتر و اندرین، ۱۳۸۰، ص. ۴۳) و با بیان این نکته که آنان «از طریق تعبیر و تفسیر متن‌ها تلاش می‌کنند تا معانی و تعبیر را روشن کنند» (اپتر و اندرین، ۱۳۸۰، ص. ۴۴)، این نتیجه را بیان می‌کنند که «نظریه پردازان مقوله گفتمان به زبان‌ها، اسطوره‌ها و استعاره‌هایی پی می‌برند که بازیگران سیاسی با توسل به آنها دیدگاه جهانی خود را سازمان‌دهی می‌کنند» (اپتر و اندرین، ۱۳۸۰، ص. ۴۵). به عبارت دیگر، این استعاره‌ها و تعبیر خاص هستند که همچون لفافه‌ای بر زبان بازیگر سیاسی (با توجه به مبحث ما: نویسنده و شاعر مبارز) به‌طور پنهان تفکر و ایده‌ای را القا می‌کنند و با طرف مقابل به ستیز برمی‌خیزند.^۳

۲-۲- ادبیات اعتراض و شاخه‌های آن

در این آرایش پارادایمی، ادبیات اعتراض بخشی از ادبیات مبارزه است که جنبه اجتماعی یا اجتماعی - سیاسی دارد و در انتقاد به ناراستی‌ها و نادرستی‌ها پدید می‌آید. این انتقاد ممکن است با توجه به شرایط جامعه، روساختی یا ژرف‌ساختی باشد. اعتراضات ژرف‌ساختی عمدتاً از طریق درک نمادها، کنایه‌ها، استعارات و تأمل در فنون ادبی و زبانی به‌کارگرفته‌شده قابل شناسایی هستند؛ اثری مانند موش و گربه عبید زاکانی از این دست آثار است که انتقاد یا اعتراض خود به بالادستان جامعه را با زبان طنز و کنایه (و نه با حالت نصیحت و اندرز) ابراز می‌دارد و با امیر مبارزالدین به مبارزه برمی‌خیزد:

لشگر از یک طرف فراری شد	ششاه از یک جهت گریزانا
از میان رفت فیمل و فیلسوار	مخزن تاج و تخت و ایوانا
غرض از موش و گربه برخواندن	مدعا فهم کن پسر جانانا

اعتراض ممکن است به اشکال مختلف مانند وطن‌خواهی، آزادی‌خواهی و عدالت‌خواهی^۴ بروز یابد که آنها را معرفی می‌کنیم و یادآور می‌شویم که در چارچوب آرایش پارادایمی در پژوهش، منظور ما از ادبیات اعتراض، ادبیاتی است با سه عنصر اصلی و مبنایی ادبیات مبارزه، یعنی سیاسی - اجتماعی بودن، تعهد و تحریک احساسات.

^۱ David E. Apter

^۲ Charles F. Andrain

^۳ از دید این پژوهش، «ادبیات کارگری» نیز از اقسام ادبیات پایداری است که در این مجال با توجه به کمبود منابع درباره این شاخه ادبی

(ادب کارگری) بررسی نشد.

^۴ دیوید اپتر در کتاب خود به رابطه ارزش‌هایی همچون آزادی، عدالت و مانند آن و ادبیات در جنبش‌های اعتراضی اشاراتی دارد (برای اطلاعات بیشتر ر.ک: اپتر و اندرین، ۱۳۸۰، بخش اول).

وطن‌خواهی: در زمانی که قسمت‌هایی از وطن به واسطه بی‌تدبیری حکام به تاراج می‌رود یا بیم به تاراج رفتن آنها وجود دارد، شاعر یا نویسنده مبارز با اشاره مکرر و عمیق به مبحث وطن، اعتراض خود را آشکار می‌کند. در این راستا، گاه مقدس جلوه دادن وطن و گاه یاد اساطیر^۱ و آبادانی وطن در روزگار گذشته راهی برای تحریک احساسات در افراد برای هم‌صداشدن با شاعر و نویسنده معترض و مبارز است:

می‌فروشی خاک ایران را تو با ذرع و وجب /

عاقل و دیوانه از اطوار تو دارد عجب /

نام خود را می‌نهی گاهی قلی گاهی رجب... /

ای قلی چرخ زدی این دفعه کل صفدر شدی /

بی‌حقیقت طعنه بر مسلم زدی کافر شدی (حسینی گیلانی، بی‌تا، ص. ۱۰۰)

یکی از پژوهشگران در مقاله «وطن‌خواهی در شعر سیاسی پس از مشروطه» (درخشنده، ۱۳۸۴)، به موضوع اعتراض و وطن‌خواهی شاعران مشروطه اشاره کرده است.

آزادی‌خواهی: اعتراض ممکن است به‌صورت آزادی‌خواهی بروز یابد؛ نویسنده و شاعر یا نویسنده مبارز در این نوع آثار با تمرکز بر موضوع آزادی، اعتراضات و مخالفت‌های خود با وضع موجود را بیان کند و با تقویت این نکته در اذهان که استبداد جای آزادی در جامعه را گرفته است، احساسات افراد را، برای مخالفت با سیاست‌های حاکم در راستای بهبود شرایط، تحریک می‌کند:

ای مردم آزاده کجائید کجائید؟ / آزادگی افسرد بیائید بیائید

در قصه و تاریخ چو آزاده بخوانید / مقصود از آزاده شمائید شمائید

(درودیان، ۱۳۷۴، ص. ۶۱)

عدالت‌خواهی: در این مورد، شاعر یا نویسنده مبارز به بی‌عدالتی و وجود تبعیض اعتراض دارد. این نوع از ادبیات، به شرط در نظر گرفتن وضعیت کلی اجتماع و نفع اجتماعی، عمدتاً از طریق بیدارسازی افراد، می‌تواند محرک احساسات اجتماعی - سیاسی باشد:

شاهان تا کی بود بهار گرسنه؟ / خائن سیر و درستکار گرسنه

یک نفر از پرخوری کند قی و پیشش / ضعف نمود هست صد هزار گرسنه

دزد وطن هست سیر و آنکه همه عمر / بر وطن بوده جان‌نثار گرسنه

(بهار، ۱۳۸۰، ج. ۴۱۱/۲)

گفتمنی است ممکن است شاعر یا نویسنده‌ای در حال اعتراض، درخواست انقلاب و شورش عمومی بر ضد سیاست‌های موجود داشته باشد؛ به گونه‌ای که اثر او ذیل ادبیات انقلابی (از نوع پیش‌انقلابی که در ادامه بررسی خواهد شد) قرار گیرد:

ایران یک انقلاب می‌خواهد و بس / خون‌ریزی بی‌حساب می‌خواهد و بس

امروز دیگر درخت آزادی / از خون من و تو آب می‌خواهد و بس

(عشقی، ۱۳۵۰، ص. ۴۱۲)

به‌طور کلی، ادبیات اعتراض به بی‌عدالتی و نبود آزادی، به کمک بعضی از ویژگی‌های انگیزشی شعر، گاه دست‌مایه‌ای برای به پا کردن انقلابی گسترده بر ضد حکام می‌شود و از این طریق، به‌طور مستقیم کارکردی سیاسی می‌یابد. چنین اثری

^۱ لک در مقاله خود به‌طور کامل به نقش اساطیر در ادب پایداری و در هویت‌بخشی اشاره کرده است (رک: لک، ۱۳۸۴).

همچون «جنبش اعتراض‌آمیز فقط از طریق پایبندی به ارزش‌های خاص، خود را حفظ نمی‌کند، بلکه برای تحقق هدف با باورهای ضدونقیض نیز مخالفت می‌ورزد» (اپتر و اندرین، ۱۳۸۰، ص. ۳۶) این آثار، چنانکه اشاره شد عمدتاً به دلیل دارا بودن مؤلفه‌های پایداری ذیل ادبیات انقلاب (ادبیات پیش از انقلاب) قرار می‌گیرند؛ در این صورت، هرچه زمان پدیدآمدنشان با زمان وقوع انقلاب فاصله بیشتری داشته باشد، ژرف‌ساختی‌تر هستند. در ادامه این مبحث باید گفت، طبق بازترسیم پارادایمی ادبیات پایداری، هر شعر اعتراضی، شعر انقلابی نیست؛ زیرا گاه این اعتراض به صورت دلسوزانه و نصیحت‌وار بیان می‌شود؛ در حالی که به نظر می‌رسد شعر اعتراضی مؤلفه‌مند (چه قبل و چه بعد از انقلاب) صرفاً می‌تواند تحذیری باشد:

دسته‌گل‌ها دسته‌دسته می‌روند از یادها گریه کن ای آسمان در مرگ طوفان‌زادها
سخت گمنامید اما ای شقایق سی‌رتان کیسه می‌دوزند با نام شما شیاها
(علیرضا قزوه)

یکی از تفاوت‌های ادبیات اعتراضی صرف (ادبیات اعتراض مبارزه‌ای) با ادبیات اعتراضی انقلابی (ادبیات اعتراض پایداری)^۱ ممکن است این باشد که روی سخن ادبیات اعتراض در موقعیت‌های مختلف ممکن است تفاوت کند؛ برای مثال، روی سخن ادبیات اعتراض مبارزه‌ای فقط به سمت حاکمان است؛ در حالی که روی سخن ادبیات اعتراض پایداری چه قبل و چه بعد از انقلاب به سمت مردم نیز هست؛ اعتراض به مردم به منظور ایجاد انگیزه برای به پا خاستن یا ادامه مسیر. در منطق این الگو، حتی در بین اشعار یک شاعر هم ممکن است تعدادی از اشعار یا حتی ابیات، ادبیات اعتراض صرف باشند و تعدادی، ادبیات اعتراض انقلابی که توجه به مؤلفه‌ها و عنصر انگیزش در تشخیص نوع این اشعار اهمیت دارد؛ برای مثال، اشعار اعتراض ناصر خسرو را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد: ۱. اعتراض درونی (اعتراض به پیروی از هوای نفس و...)، ۲. اعتراضات اجتماعی (اعتراض به ریاکاری افراد در جامعه، رشوه‌خواری آنها، درباری‌سرایی و مانند آن)، ۳. اعتراض صرف به حکام (اعتراض به اینکه چرا پادشاهی بر مسند پیامبر (ص) نشسته) و ۴. اعتراض پایداری (اعتراض به رفتار ناهنجار پادشاه و مانند آن). گفتنی است به نظر می‌رسد با توجه به تقسیم‌بندی‌های بالا و در چارچوب این رویکرد پارادایمی، می‌توان تقسیم‌بندی دیگری نیز درباره ادبیات مبارزه در نظر گرفت: ادبیات مقطعی، ادبیات جاری^۲.

ادبیات مقطعی که در مقابل ادبیات جاری (ادبیات مبارزه جاری) قرار می‌گیرد، ادبیاتی است که وابسته به حالتی بحرانی است و با فراهم شدن شرایط در زمان‌های خاص پدید می‌آید.

ادبیات جاری، ادبیاتی است نسبتاً دائمی و فعال و به تعبیری ادبیاتی است حساس که واکنشی است متعهد به هر آنچه با ایدئولوژی انسانی و ظلم‌ستیزانه تطابق ندارد. این عدم تطابق ممکن است در جامعه (و زمان) شاعر یا نویسنده مبارز باشد یا در زمان و مکانی دور از زمان و مکان شاعر یا نویسنده مبارز. از آن نظر ادبیات جاری، ادبیاتی حساس است که در هر شرایطی آماده مواجهه با شرایط نامطلوب و به بیان دیگر، آماده پیدایش است؛ برای مثال، اشعاری که برای کسانی همچون شهدای هسته‌ای سروده می‌شوند، از این دسته هستند:

....مردان شهر آمده‌اند از بهار خون تا روزهای مرگ زمستان بایستند
از نقشه‌های روشن این جاده‌های دور در ابتدای راه خراسان بایستند

^۱ از آن نظر که اعتراض پس از جنگ هم معنادار است.

^۲ به نظر می‌رسد این بخش از مقاله ناصر محسنی‌نیا که «ادبیات مقاومت یک ادبیات پیوسته زنده و فعال است... ادبیات مقاومت در هیچ دوره‌ای از دوره‌های تاریخ یک ملت یا ملت‌های بزرگ فرونشکیده است و همواره در شعر و بیان نویسندگان خود را بروز داده است...» (محسنی‌نیا، ۱۳۸۸) ناظر بر همین مطلب است.

از شهریاری همه عالم گذشته‌اند
سنگر هنوز تشنه این ایستادگی ست
تا پای شهریار جماران بایستند
باید که لاله‌های فراوان بایستند
فرصت شده‌ست راهی هفت‌آسمان شوند
امروز در کنار شهیدان بایستند...
(امیرعلی سلیمانی)

این اشعار شاید وابسته به دیدی انقلابی باشند؛ اما به نظر می‌رسد در پیکربندی مفهومی مورد بحث ذیل ادبیات انقلابی نیستند؛ زیرا بیش از انقلابی‌بودن، ایدئولوژیکی و انسانی هستند.

طبق این نوع تقسیم‌بندی مفهومی و گفتمانی، به‌طور کلی، می‌توان ادبیات گفتمانی و ادبیات مقاومت پنهان را ادبیات جاری و سایر انواع ادبیات مبارزه را ادبیات مقطعی به حساب آورد.

۲-۳- نسبت میان انواع ادبیات مبارزه

در افق پارادایمی این پژوهش، با توجه به مباحثی که ارائه شد نسبت شاخه‌های مختلف ادبیات مبارزه با یکدیگر را می‌توان نسبتی مرکب از هم‌پوشانی گفتمانی و تمایز کارکردی دانست که این مبحث در زیر به تفکیک بیان شده است:

۲-۳-۱- نسبت ادبیات مبارزه با ادبیات اعتراض و ادبیات پایداری

با در نظر گرفتن ادبیات مبارزه به عنوان بستر دربرگیرنده ادبیات پایداری و ادبیات اعتراض، می‌توان نسبت این موارد با یکدیگر را «عموم و خصوص مطلق» دانست؛ به این معنا که تمام آثار ادبیات پایداری و ادبیات اعتراض در وهله نخست، ذیل ادبیات مبارزه هستند. به تعبیر دیگر، براساس این الگو، پیکره درونی ادبیات مبارزه به چند زیرگونه تقسیم می‌شود؛ زیرگونه‌هایی که از هم تمایز مفهومی دارند، اما در سطح پارادایمی در یک میدان مشترک قرار دارند.

۲-۳-۲- نسبت ادبیات پایداری با ادبیات اعتراض

در این میدان گفتمانی، نسبت ادب پایداری و ادب اعتراض با یکدیگر، نسبت «عموم و خصوص من وجه» است؛ به این معنا که فقط بخشی از ادبیات اعتراض، بخشی که مؤلفه‌های پایداری را در خود گنجانده است، ذیل ادبیات پایداری و مقاومت قرار می‌گیرد، و از طرف دیگر، فقط بخشی از ادبیات پایداری ذیل ادبیات اعتراض است. به عبارت دیگر، در این الگو، ادبیات پایداری و ادبیات اعتراض در سطح گفتمانی هم‌پوشانی‌هایی دارند، اما منطق روایی و اخلاقی ادبیات پایداری آن را از قالب‌های صرفاً اعتراض محور متمایز می‌کند.

۲-۳-۳- نسبت شاخه‌های مختلف ادبیات پایداری و ادبیات اعتراض

الف: نسبت ادب انقلاب با ادبیات اعتراض: طبق چارچوب یادشده، نسبت این دو نوع ادبیات با یکدیگر به‌طور کلی نسبت «عموم و خصوص من وجه» است؛ زیرا هرچند ادبیات پایداری، به ویژه ادبیات انقلاب، به دلیل تحمیل شدن شرایط سیاسی خاص به جامعه در خود اعتراضی نهفته دارد، آنچه در صورت کلام بروز می‌یابد همیشه اعتراض نیست و این اعتراض در مواردی خاص در ادبیات نمایان می‌شود و اثر را به صورت یک اثر اعتراضی درمی‌آورد؛ اگرچه می‌توان چنین متصور شد که ادبیات پیش از انقلاب، ادبیاتی است اعتراضی انگیزشی، ادبیات حین انقلاب، ادبیاتی انگیزشی و ادبیات پس از انقلاب، ادبیاتی انگیزشی (+/-) است. گفتنی است، جنس آثار اعتراضی پس از انقلاب با اعتراض پیش از انقلاب متفاوت است؛ زیرا اعتراض در ادبیات پس از انقلاب، نه متوجه اوضاع سیاسی موجود، که متمرکز بر فراموشی ارزش‌ها و اصول است:

من فکر می‌کنم شاعری زخم زبان می‌خواهد/ نه معانی نه بیان می‌خواهد/
شاعر یعنی موی دماغ سیاست‌بازان/ مولا ویلا نداشت/ معاویه کاخ سبز داشت/
پیامبر به شکمش سنگ می‌بست/ امام سیب‌زمینی می‌خورد/
البته به شما توهین نشود.../
عرفات شلوار اسرائیلی می‌پوشد/
اما سازمان ملل هنوز جلسه تشکیل نداده است/ تا به علی‌اصغر شیر خشک برسد.../
دیشب مادرم با چای و کشمش سر کرد/ او قلبش برای انقلاب می‌تپد/
اما وسعش نمی‌رسد یک نوار قلب بگیرد... (علیرضا قزوه)

ب: نسبت ادب جنگ با ادبیات اعتراض: درباره ادب جنگ، به ویژه در مواردی که جنگ، تحمیلی است، نوعی اعتراض (نسبت به جنایات دشمن یا...) در بطن اثر وجود دارد، اما با توجه به ظاهرشدن این اعتراض، فقط در بعضی از آثار ادب جنگ، باید گفت نسبت این دو «عموم و خصوص من وجه» است. اعتراض در آثار جنگ اگر به طرف مقابل باشد، می‌تواند با زبانی صریح و با لحنی خشن یا از طریق بیان جنایات‌های دشمن و مظلومیت طرف خودی صورت گیرد. بعضی از آثار پس از جنگ نیز که به فراموشی ارزش‌ها و دستاوردها اعتراض دارند، ذیل ادبیات اعتراض قرار می‌گیرند. همچنین، آثار ادبی اعتراضی به دو شکل می‌توانند ذیل ادب جنگ (ادبیات جنگ ادبیات مبارزه) قرار گیرند. اول آنکه شاعر یا نویسنده نسبت به اصل «جنگ» اعتراض داشته باشد؛ چنین آثاری در حوزه ادبیات پایداری با عنوان «گفتمان انسانی انتقادی» نیز معرفی می‌شوند (ضیایی و صفایی، ۱۳۸۹) و در دسته ادبیات مقاومت گفتمانی قرار دارند:

شهیدی که بر خاک می‌خفت/

سرانگشت در خون خود می‌زد و می‌نوشت:

به امید پیروزی واقعی/ نه در جنگ/ که بر جنگ... (قیصر امین‌پور)

دوم آنکه شاعر یا نویسنده نسبت به وقوع جنگی خاص اعتراض داشته باشد. در ادبیات جنگ تحمیلی ایران، به نظر می‌رسد آن دسته از آثاری که تمام ارزش‌ها و نکات مثبت جنگ و دلاوری‌های مردمی را زیر سؤال برده‌اند، به دلیل نداشتن هیچ گونه تعهدی نسبت به ارزش‌ها و مانند آن، ادبیات ضد جنگ به حساب می‌آیند، اما آن دسته که نسبت به وقوع جنگ معترض هستند ولی منکر ارزش‌ها نیستند، از آنجا که محمل بسیاری از جلوه‌های پایداری هستند، می‌توانند جزء ادبیات اعتراضی جنگ قرار گیرند.

گفتنی است با توجه به تعاریف متفاوت ادبیات ایران و جهان در رابطه با ادب جنگ، طبق این پیکربندی پارادایمی، در ادبیات جنگ مبارزه‌ای (و ادبیات انقلاب)، عنصر موضوع به علاوه مؤلفه مندی، اصل و مبناست؛ بنابراین، پدیدآمدن اثر در دوره جنگ ملاک ادب جنگ بودن آن نیست. همچنین، اگر موضوع اثری جنگ باشد، ولی مؤلفه‌های پایداری در آن موجود نباشد، مساوی با war poem است که با ادبیات پایداری نسبت «تباین» دارد.

۲-۳-۴- نسبت ادبیات پایداری و ادبیات مبارزه با ادبیات شکوه و حسرت

در هندسه پارادایمی مورد بحث، عمدتاً ادبیات شکوه، حسرت و امثالهم، ادبیات مبارزه نیست و به عبارتی، با ادبیات مبارزه و پایداری نسبت «تباین» دارد؛ زیرا از اصول اصلی ادبیات مبارزه و پایداری، تحریک احساسات یا انگیزش و پیش‌برنده‌بودن است؛ در حالی که معمولاً آثار با مضمون حسرت و شکوه که ناشی از نوعی سرخوردگی و حتی احساس ضعف در برابر

طرف مقابل است، نمی‌توانند انگیزه‌بخش و پیش‌برنده باشند. چنین ادبیاتی قدرت مواجهه با طرف مقابل را در خود نمی‌بیند، مگر اینکه مؤلفه‌های پایداری یا مبارزه را در خود گنجانده باشد. شاید بتوان گفت ادب حسرت حتی با داشتن مبنای سیاسی - اجتماعی، اگر حسرت ماضی ساده یا التزامی باشد، یعنی حسرتی درباره آنچه گذشته است و فرصتی برای انگیزه‌بخشی باقی نمانده است، به دلیل محرک احساسات نبودن، از ادبیات مبارزه جدا و در تباین با آن است، اما ادب حسرت ماضی نقلی، یعنی حسرت نسبت به آنچه گذشته است ولی اثرات آن باقی هستند و فرصت جبران هست، به شرط انگیزه‌بخشی یا تحریک احساسات، می‌تواند ذیل ادبیات مبارزه و حتی پایداری قرار گیرد. چنین حسرتی، با هر زبان و شیوه‌ای، یادآور ارزش‌هایی است که در مسیری که هنوز ادامه دارد، در حال فراموشی هستند:

سبک‌الان خرامیدند و رفتند	مرا بیچاره نامیدند و رفتند
مرا این پشت، مگذارید بی‌پاک	گناه‌م چیست؟ پایم بود در خاک
بیا باز امشب ای دل در بکوبیم	بیا این بار محکم‌تر بکوبیم
الا! ای عاشق اندوه‌گینم	نمی‌خواهم تو را غم‌گین بینم
اگر آه تو از جنس نیاز است	در باغ شهادت باز، باز است...

(قادر طهماسبی)

با این دیدگاه، می‌توان گفت این دو شاخه از ادبیات با هم رابطه «عموم و خصوص من وجه» دارند. با تبیین ارتباط هر شاخه با شاخه دیگر، می‌توان تصویری دقیق‌تر از هر شاخه به ویژه از ادبیات پایداری در ذهن داشت؛ تصویری که در تحلیل ارتباط‌های کلی‌تر نیز یاری‌بخش است و در پژوهش‌های بعدی، تلاش خواهد شد به صورت مفصل و علمی بررسی شود.

نتیجه

براساس الگوی پارادایمی «ادبیات مبارزه»، ادبیات پایداری واجد هویتی است که از طریق شبکه‌ای از نسبت‌ها شکل می‌گیرد و بازخوانی از این دیدگاه، امکان بازترسیم مرزها و تفکیک شاخه‌های هویتی و گفتمانی آن را فراهم کرد. طبق نتایج به‌دست‌آمده، نخست، با در نظر گرفتن مشترکات آثار با مفهوم و مضمون مبارزه و ظلم‌ستیزی، می‌توان در تعریف ادبیات مبارزه و انواع آن چنین آورد:

ادبیات مبارزه، ادبیاتی است متمرکز بر اصل برخورد که در خود عنصر بیدارگری دارد. این حوزه ادبی شامل دو بخش اصلی، یعنی «ادبیات مبارزه باطنی» و «ادبیات مبارزه بیرونی» است که شاخه بیرونی دو بخش «اجتماعی» و «سیاسی - اجتماعی» دارد.

ادبیات اعتراض، ادبیاتی است با مبنای سیاسی - اجتماعی، متعهد، بیدارگر و محرک احساسات جمعی که در ژرف‌ساخت یا روساخت، از نابسامانی‌های سیاسی - اجتماعی انتقاد می‌کند.

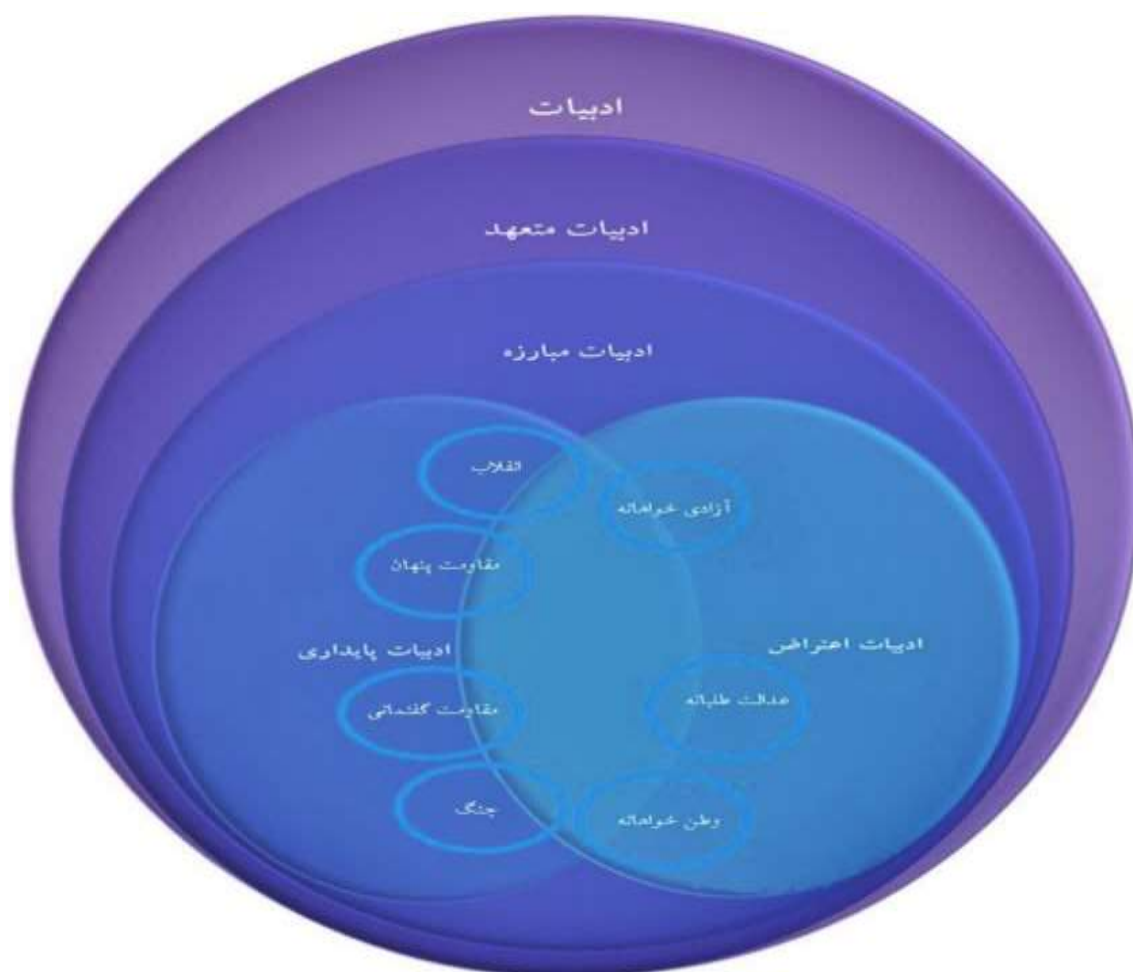
ادبیات پایداری، ادبیاتی است ذیل ادبیات مبارزه، با مبنای اجتماعی - سیاسی، متعهد و محرک احساسات که سعی در حفظ ارزش‌ها، دستاوردها یا عقاید، دفاع از آنها و پیشبرد اهداف خویش به وسیله مؤلفه‌هایی خاص دارد. مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری عبارت‌اند از: نمایش هویت قیام و مبارزه، توصیف جنایت‌های دشمن، بیان دلاوری‌ها، بزرگداشت مبارزان و مظلومان، دعوت به ایستادگی و نکوهش تقاعد، امیدبخشی، تقبیح دشمن، آموزش و آگاه‌سازی. این ادبیات شامل ادبیات دفاع، ادبیات انقلاب (با سه شاخه ادبیات پیش از انقلاب، حین انقلاب، پس از انقلاب) و دو بخش زیر است:

ادبیات گفتمانی، ادبیاتی است متعهد و بیدارگر (عمدتاً) برگرفته از دیدی انقلابی که در ژرف‌ساخت یا روساخت با جلوه‌گر کردن مؤلفه‌های پایداری و تکیه بر ارزش‌های انسانی فارغ از محدودیت‌های زمانی و مکانی به مخاطب خود در راستای به پا خاستن علیه نابسامانی‌های سیاسی یا حفظ ارزش‌های به‌دست‌آمده انگیزه می‌بخشد یا از مظلومان و هم‌فکران خویش دفاع می‌کند.

ادبیات مقاومت پنهان، ادبیاتی است متعهد و بیدارگر که در خفا و بدون برانگیختن توجه طرف مقابل، همراه با جلوه‌گر کردن مؤلفه‌های پایداری، به اعتراض و مخالفت یا دفاع نسبت به مسئله‌ای سیاسی اهتمام دارد.

دوم، درباره نسبت انواع مختلف ادبیات مبارزه، با توجه و تأکید بر عناصر و مؤلفه‌های مبارزاتی در هر بخش، می‌توان گفت نسبت ادبیات مبارزه با ادبیات پایداری و اعتراض «عموم و خصوص مطلق» است؛ یعنی هر اثر اعتراضی و هر اثر پایداری گونه‌ای از ادبیات مبارزه است. همچنین، نسبت ادبیات پایداری با ادبیات اعتراض (ادبیات انقلاب با ادبیات اعتراض، ادبیات جنگ با ادبیات اعتراض) و ادب شکوه و حسرت با ادبیات پایداری «عموم و خصوص من وجه» است.

با در نظر گرفتن تقسیم‌بندی پیشنهادی در رابطه با انواع ادبی که آثار را با توجه به هدف و نوع عملکردشان به دو دسته اصلی آزاد و متعهد تقسیم می‌کند، می‌توان به‌طور کلی ادبیات مبارزه را یکی از شاخه‌های ادبیات متعهد به حساب آورد. به این ترتیب، نتیجه مقاله حاضر حرکت به سوی «نسبت‌سنجی» در مطالعات پایداری است (شکل ۲)؛ مسیری که مسیر پژوهش‌های آتی را شفاف‌تر می‌کند.

شکل ۲. نسبت‌ها در الگوی جدید

منابع

- امینی، علی اکبر (۱۳۸۱). *گفتمان ادبیات سیاسی ایران در آستانه دو انقلاب*. نشر سیرنگ.
- اپتر، دیوید ای. و اندیرین، چالرز اف. (۱۳۸۰). *اعتراض سیاسی و تغییر اجتماعی* (محمدرضا سعیدآبادی، مترجم). انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۷۴). *مسائل نوین زبان‌شناسی (ده مقاله)* (چاپ چهارم). نشر آگاه.
- براتی، محمود، و نافلی، مریم (۱۳۸۸). *حماسه در بزم غزل بحثی پیرامون «غزل - حماسه» در ادب انقلاب و دفاع مقدس*. *ادبیات پایداری*، ۱(۱)، ۲۷-۵۰. <https://www.sid.ir/paper/177185/fa>
- بزرگ بیگدلی، سعید، و آقانوری، نعیمه (۱۳۹۳). *نمادپردازی واژگانی مبارزه و پایداری در تاریخ جهانگشای جویی*. *مجموعه مقالات پنجمین کنگره ادبیات پایداری*. نشر بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
- بهار، محمدتقی (۱۳۸۰). *دیوان اشعار* (چهرزاد بهار، مدون؛ بهمن حمیدی، ویراستار؛ دو جلد؛ ویرایش دوم). توس.
- پشتندار، علی محمد (۱۳۸۹). *چشم‌انداز آزادگی و ادب اعتراض در شعر فارسی*. *پژوهش‌های دستوری و بلاغی*، ۳(۵)، ۱۵۷-۱۸۰. <https://doi.org/10.22091/jls.2011.426>
- جویی، عطاء ملک علاء الدین (۱۳۸۹). *تاریخ جهانگشای جویی* (احمد خاتمی، مصحح). نشر علم.
- حسینی گیلانی، سید اشرف الدین (بی‌تا). *کلیات نسیم شمال (باغ بهشت)*. کتابفروشی باغ رخسار.
- داودی، علی (۱۳۹۰). *بررسی شعر ضد جنگ و نسبت آن با شعر دفاع مقدس* [پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد]. دانشگاه سمنان.
- دربان، عبدالله (۱۳۹۹). *بررسی تطبیقی جلوه‌های پایداری در شعر محمود درویش و قیصر امین‌پور* [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز]. گنج. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/e4195bb4386a5c05e8a12164c6b75b8b>
- درخشنده، محمدرضا (۱۳۸۴). *وطن‌خواهی در شعر سیاسی پس از مشروطه*. حافظ، ۱(۴)، ۳۷-۳۸. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/189084>
- درویان، ولی الله (۱۳۷۴). *برگزیده و شرح آثار دهخدا*. فروزان.
- دوورژه، موريس (۱۳۶۹). *جامعه‌شناسی سیاسی* (ابوالفضل قاضی، مترجم). انتشارات دانشگاه تهران.
- زارع برمی، مرتضی، روشن‌فکر، کبری، و قبادی، حسینعلی (۱۳۹۰). *تحلیل تطبیقی درونمایه‌های مقاومت در اشعار سمیع القاسم، حسن حسینی و قیصر امین‌پور*. *پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی*، ۴(۲)، ۴۱-۷۱.
- <https://ensani.ir/fa/article/292805>
- ساسانی، فرهاد (۱۳۸۴). *گفتمان در رسانه‌ها و زبان ادبیات با نگاهی به نوشته‌های جنگ جهانی نخست*. انتشارات سوره مهر.
- شکارسری، حمیدرضا (۱۳۸۳). *پس از غبار*. شعر، ۳(۳۹)، ۵۴-۵۶. <https://2.189.160.148/fa/article/181216>
- صابری، علی، و بیرجندی، سعیده (۱۳۸۹). *بررسی ویژگی‌های حماسه در ملحمه عیدالغدیر اثر بولس سلامه*. *مطالعات نقد ادبی*، ۱۹، ۵۷-۷۲. <https://sid.ir/paper/458323/fa>
- صحرائی، قاسم، حیدری، علی، و میرزایی، مریم (۱۳۹۰). *لحن، صحنه‌پردازی و فضا، ابزار انتقاد و اعتراض بیهقی*. *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۳(۳)، ۷۵-۹۴. https://rpil.ui.ac.ir/article_19303.html
- ضیایی، حسام، و صفایی، علی (۱۳۸۹). *بررسی جامعه‌شناختی گفتمان‌های شعر جنگ تحمیلی*. *ادبیات پایداری*، ۱(۲)، ۱۸۹-۲۱۸. <https://sid.ir/paper/177301/fa>

- عشقی، سید محمدرضا میرزاده (۱۳۵۰). کلیات مصور میرزاده عشقی (علی‌اکبر مشیر سلیمی، مصحح). چاپخانه سپهر.
- فزلسفلی، محمدتقی (۱۳۷۷). بازخوانی سیاسی ادبیات معاصر ایران. گلستانه، (۱)، ۳۳-۵۳.
- <https://2.189.160.148/fa/article/85289>
- کرمی چمه، یوسف، هاشمی، سید مرتضی، و احمدی، میثم (۱۴۰۲). بررسی زبانی شعر دفاع مقدس. نشریه فنون ادبی، ۱۵ (۳)، ۶۳-۸۴.
- <https://doi.org/10.22108/liar.2023.138234.2286>
- لک، منوچهر (۱۳۸۴). درآمدی بر شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت‌بخش آن در شعر جنگ. فصلنامه مطالعات ملی، ۶ (۲۳)، ۶۳-۸۳.
- https://www.rjnsq.ir/article_101297.html
- محسنی‌نیا، ناصر (۱۳۸۸). مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب. ادبیات پایداری، ۱ (۱)، ۱۴۳-۱۵۸.
- <https://sid.ir/paper/177193/fa>
- ### References
- Amini, A. A. (2002). *The discourse of political literature in Iran on the eve of two revolutions*. Sirang. [In Persian]
- Apter, D. E., & Andrain, C. F. (2001). *Political protest and social change* (M. R. Saidabadi, Trans.). Strategic Studies Research Institute Publications. [In Persian]
- Bahār, M. T. (2001). *Divan of poems* (C. Bahār, Comp.; B. Hamidi, Ed.; 2nd ed., Vols. 1-2). Tous. [In Persian]
- Barati, M., & Nafeli, M. (2009). Epic in the lyric: A discussion on "lyric-epic" in the literature of the Islamic Revolution and the Holy Defense. *Literature of Resistance*, 1(1), 27-50.
- <https://www.sid.ir/paper/177185/fa> [In Persian]
- Bateni, M. R. (1995). *New issues in linguistics (Ten articles)* (4th ed.). Agah. [In Persian]
- Bozorg Bigdeli, S., & Aghanouri, N. (2014). Lexical symbolism of struggle and resistance in Tarikh-e Jahangosha-ye Joveyni. In *Proceedings of the Fifth Congress of Resistance Literature*. Foundation for the Preservation of Sacred Defense Monuments and Values. [In Persian]
- Davoudi, A. (2011). *A study of anti-war poetry and its relationship with Holy Defense poetry* [Unpublished master's thesis]. Semnan University. [In Persian]
- Darban, A. (2020). *A comparative study of resistance manifestations in the poetry of Mahmoud Darwish and Qeysar Aminpour* [Master's thesis, Shiraz University]. Ganj.
- <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/e4195bb4386a5c05e8a12164c6b75b8b> [In Persian]
- Derakhshandeh, M. R. (2005). Patriotism in political poetry after the Constitutional Revolution. *Hafez*, (14), 37-38. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/189084> [In Persian]
- Doroudian, V. (1995). *Selections and commentaries on Dehkhoda's work*. Forouzan. [In Persian]
- Duverger, M. (1990). *Political sociology* (A. Ghazi, Trans.). University of Tehran. [In Persian]
- Eshghi, S. M. R. M. (1971). *The illustrated collected works of Mirzadeh Eshghi* (A. M. Moshir Salimi, Ed.). Chapkhaneye Sepehr. [In Persian]
- Hosseini Gilani, S. A. (n.d.). *Kolliyat-e Nasim-e Shomal (Bagh-e Behesht)*. Bagh-e Rokhsar Bookshop. [In Persian]
- Joveyni, A. M. (2010). *Tarikh-e Jahangosha-ye Joveyni* (A. Khatami, Ed.). Elm. [In Persian]
- Karami Cheme, Y., Hashemi, S. M., & Ahmadi, M. (2023). A linguistic study of Holy Defense poetry. *Literary Arts*, 15(3), 63-84. <https://doi.org/10.22108/liar.2023.138234.2286> [In Persian]
- Lak, M. (2005). An introduction to the recognition of myth and explaining its identity-building functions in war poetry. *National Studies Quarterly*, 6(23), 63-83.
- https://www.rjnsq.ir/article_101297.html [In Persian]
- Mohseni Nia, N. (2009). The foundations of contemporary resistance literature in Iran and the Arab world. *Literature of Resistance*, 1(1), 143-158. <https://sid.ir/paper/177193/fa> [In Persian]
- Poshtdar, A. M. (2010). The landscape of freedom and protest literature in Persian poetry. *Grammatical and Rhetorical Studies*, 3(5), 157-180. <https://doi.org/10.22091/jls.2011.426> [In Persian]
- Qezelsofli, M. T. (1998). A political rereading of contemporary Iranian literature. *Golestaneh*, 1, 33-53.

- <https://2.189.160.148/fa/article/85289> [In Persian]
- Saberi, A., & Birjandi, S. (2010). A study of epic features in "Malhama Eid al-Ghadir" by Boulos Salama. *Literary Criticism Studies*, (19), 57-72. <https://sid.ir/paper/458323/fa> [In Persian]
- Sahraei, Q., Heydari, A., & Mirzaei, M. (2011). Tone, scene-setting, and atmosphere as tools of criticism and protest in Beyhaqi's work. *Textual Criticism of Persian Literature*, 3(3), 75-94. https://rp.ll.ui.ac.ir/article_19303.html [In Persian]
- Sasani, F. (2005). *Discourse in media and literary language with a look at World War I writings*. Sureh Mehr. [In Persian]
- Shekar Sari, H. R. (2004). After the dust. *She'r*, (39), 54-56. <https://2.189.160.148/fa/article/181216> [In Persian]
- Zare Barami, M., Roshanfekar, K., & Ghobadi, H. A. (2011). A comparative analysis of resistance themes in the poetry of Samih al-Qasim, Hassan Hosseini, and Qeysar Aminpour. *Comparative Language and Literature Research*, 4(2), 41-71. <https://ensani.ir/fa/article/292805> [In Persian]
- Ziaei, H., & Safaei, A. (2010). A sociological study of discourses in the poetry of the Imposed War. *Literature of Resistance*, 1(2), 189-218. <https://sid.ir/paper/177301/fa> [In Persian]